

Ja ir kāda iestāde, kas cilvēku apkalpo no dzimšanas līdz nāvei, tad tās ir dzimtsarakstu nodaļas. Pirmais ieraksts tiek izdarīts reģistrā par cilvēka dzimšanu, vēlāk – par laulību, bērnu nākšanu pasaulē un pēdējais – kad viņš atstājis šo pasauli. Tāds apaļš cikls. Turklāt šie reģistri tiek glabāti mūžīgi, jo arī nākamo paaudžu pēcnācējiem nereti rodas vajadzība pierādīt savus radurakstus, arī statistikas pētniekiem un zinātniekiem tie sniedz bagātīgu informāciju par priekšgājēju dzīves ritumu. Laikmetu griežos ir mainījušās varas, mainījušies civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestāžu nosaukumi, arī reģistru veidi, bet sistēma kopumā arvien saglabājusies.

Līdz 1921. gada februārim laulības, miršanu un bērnu dzimšanu reģistrēja baznīcas grāmatās, bet informācija tādējādi bija izkaisīta pa visu valsti un tās precizitāte atkarīga no cilvēka apzinīguma, kurš kārtoja reģistrus. Piemēram, vecticībnieku baznīcās ieraksti tika veikti ļoti pavisri. Līdz ar to nebija kopēja pārskata par šiem procesiem valstī.

Tikai divus gadus pēc Latvijas neatkarības iegūšanas Valsts prezidents Jānis Čakste izsludināja likumu par civilstāvokļa aktu reģistrāciju un dzimtsarakstu nodaļu izveidošanu. Tātad par civiltiesisko aktu reģistrācijas atdalīšanu no baznīcas, jo valstij vajadzēja zināt demogrāfisko situāciju - cik daudz bērnu piedzimis, cik pāru salaulājušies, cik daudzi aizgājuši viņšaulē.

No 1921. gada līdz 1936. gadam Latvijas brīvvalstī izveidoja 579 pilsētu un pagastu dzimtsarakstu nodaļas. Tieslietu ministrs "Valdības Vēstnesī" paziņoja, ka 1921. gada 2. maijā Rīgā, Šķūņu ielā 11, ir atklāta pirmā - Rīgas pilsētas Dzimtsarakstu nodaļa. Tālāk tika ziņots, ka visiem darbiniekiem pašvaldība noteica apmaksātu veselības apdrošināšanu, dzīvokli, apgaismojumu, apkuri, apģērbu, apavus. Tik lielu nozīmi valsts tolaik piešķīra šim dienestam, lai dabūtu labus darbiniekus.

Pašlaik Dzimtsarakstu nodaļa ir divu "kungu" kalpībā. Naudas maks pieder pašvaldībai, jo civilstāvokļa aktu reģistrācija ir valsts deleģēta funkcija pašvaldību dzimtsarakstu nodaļām. Pašvaldība dzimtsarakstu nodaļu nodrošina ar darba specifikai atbilstošām telpām, nepieciešamo aprīkojumu, tostarp mūsdienīgu tehniku, un maksā darbiniekiem algas. Savukārt juridiskā uzraudzība ir tieslietu ministram caur Dzimtsarakstu departamentu. Tas pārbauda civilstāvokļa aktu reģistrācijas kvalitāti, vai pareizi ir piemēroti normatīvie akti, vai ievērotas visas formalitātes, kā arī ir atbildīgs par dzimtsarakstu nodaļu metodisko vadību.

Pirms pēdējās reformas Latvijā bija vairāk nekā 500 dzimtsarakstu nodaļu – katrā pagastā, tagad palikušas vien 110 novadu un deviņas pilsētu. No 1994. gada patreizējā Lielvārdes novada teritorijā darbojās Ogres rajona Lielvārdes pilsētas Dzimtsarakstu nodaļa (vadītāja- Lauma Melita Sniedze), Ogres rajona Jumpravas pagasta Dzimtsarakstu nodaļa (vadītāja-Irita Šlekone, vēlāk no 2006. gada Līga Zariņa) un Ogres rajona Lēdmanes pagasta Dzimtsarakstu nodaļa (vadītāja- Silvija Kucina). Apvienojot visas trīs Lielvārdes novada teritorijā esošās dzimtsarakstu nodaļas, 2010. gada 1. janvārī darbību uzsāk Lielvārdes novada Dzimtsarakstu nodaļa, vadītāja- Lauma Melita Sniedze (strādā līdz 2018. gada 8. jūnijam).

Latvijā bija trīs reģistri – dzimšanas, miršanas un laulības reģistrs. Pēc Otrā pasaules kara dzimtsarakstu sistēma tika pielāgota lielās padomju valsts likumiem, līdztekus minētajiem trim reģistriem ieviešot vēl laulības šķiršanu, adopciju, nedaudz vēlāk – paternitāti, vārda un uzvārda maiņu. Pēc valsts neatkarības atjaunošanas dzimtsarakstu sistēma atgriezās pie minētajiem trim reģistriem un atbilstoši dzīves nepieciešamībai arvien tiek pilnveidoti normatīvie dokumenti. Nozīmīgākais pavērsiens ir bijis 2013. gada 1. janvārī, kad stājās spēkā Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums, un ziņas par noslēgtajām laulībām, reģistrētajiem dzimšanas un miršanas faktiem sāka iekļaut Civilstāvokļa aktu reģistrācijas informācijas sistēmā.

Padomju laikā tika atcelta laulību iepriekšējā izsludināšana, toties avīzē kādu laiku bija jāpublicē paziņojums par šķiršanos. Tāpat, stājoties laulībā, ne dzimšanas apliecība, ne ārstu izziņa vairs nav nepieciešama, no dokumentiem vajadzīga tikai pase vai personas apliecība. Ja gaidāmās kāzas nav pirmās, dzimtsarakstu nodaļā jāiesniedz arī iepriekšējās laulības šķiršanas dokuments vai arī iepriekšējā laulātā miršanas apliecība. Agrāk laulāties drīkstēja pašu vai vecāku deklarētajā dzīvesvietā, bet kopš šā 2005. gada Latvijā iedzīvotāji laulību var noslēgt jebkurā dzimtsarakstu nodaļā neatkarīgi no reģistrētās dzīvesvietas. Turklāt šobrīd likums pieļauj, ka laulības reģistrācija var notikt arī dažādās kāzu ceremoniju vietās ārpus dzimtsarakstu nodaļas telpām, ja personas, kuras vēlas noslēgt laulību, nodrošina laulības reģistrācijai atbilstošus apstākļus. Tomēr jāpatur prātā, ka attiecīgā dzimtsarakstu nodaļa laulā tikai sava novada administratīvajā teritorijā. Sev tīkamāko baznīcu tāpat kā agrāk ļauts brīvi izvēlēties. Jāņem vērā, ka laulāt var tikai tas garīdznieks, kuram ir attiecīgās konfesijas vadības atļauja. Dieva svētību saņemt — tas ir pavisam kas cits.

Ne Civillikumā, ne Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likumā vairs neparādās termins «ārlaulība» un «ārlaulības bērns». Tēva vietu dzimšanas apliecībā un dzimšanas reģistrā atstāj tukšu. Paternitāti var atzīt līdz pat mūža beigām. Vīrietis var sevi pieteikt kā tēvu arī pirms bērna dzimšanas. Atzīstot paternitāti, vecāki dzimtsarakstu nodaļā iesniedz kopēju paternitātes atzīšanas iesniegumu. Latvijā vairs nav nekādu šķēršļu brīvprātīgas paternitātes atzīšanai, ja vīrietis ir precējies, bet ne ar sava bērna māti. Ar Satversmes tiesas spriedumu par neatbilstošu tika atzīta Civillikuma norma, kas paredzēja, ka vīrietim, kas ir laulībā ar sievieti un vēlas atzīt bērnu no sievietes, kas nav viņa laulātā, jāsaņem savas laulātās atļauja. Šobrīd vīrietis var reģistrēties par bērna tēvu arī tad, ja viņš ir precējies ar citu sievieti un viņam ir cita ģimene.

Līdz 2013. gadam, ja laulībā esošai sievietei piedzima bērns, kura tēvs bija cits vīrietis, mazuļa dzimšanas reģistrā un dzimšanas apliecībā jebkurā gadījumā tika ierakstīts sievietes vīrs. Tā notika pat tad, ja laulība bija šķirta, bet kopš šķiršanās nebija pagājušas 306 dienas. Paternitātes pieņemumu varēja apstrīdēt tikai tiesā, kaut arī visas puses apzinājās, kas ir bērna tēvs, un starp abiem vīriešiem un sievieti par to nebija strīda. Personām tomēr bija jāvērsas tiesā, lai anulētu ierakstu par tēvu, kas izdarīts, pamatojoties uz paternitātes pieņemumu, un no jauna noteiktu paternitāti. Tagad iespējams iztikt bez tiesas. Sieviete, viņas esošajam (vai bijušajam) laulātajam un vīrietim, kas ir gaidāmā vai

jau dzimušā bērna tēvs, lai bērna dzimšanas reģistrā ierakstītu bērna bioloģisko tēvu, ir jāuzraksta iesniegums dzimtsarakstu nodaļai, kurā izvēlēts reģistrēt jaundzimušo.

Tāpat kā dzimšanas un laulības arī cilvēka nomiršanas fakts dzimtsarakstu nodaļā bija jāreģistrē pēc mirušā dzīvesvietas vai pēc tās, kur mirušais atrasts. Tagad var reģistrēt jebkurā dzimtsarakstu nodaļā ne vēlāk kā sešu dienu laikā no brīža, kad iestājusies nāve vai arī no mirušā atrašanas brīža. Nodaļa izsniedz miršanas apliecību, kur minēts, kas un kad miris. Nāves cēloni vairs miršanas apliecībā neraksta, to ieraksta tikai reģistrā. Ja nāves cēlonis būs jāzina tiesai vai prokuratūrai, šīs iestādes varēs pieprasīt informāciju no reģistra.

Pirms kara Latvijā vārdu vispār nedrīkstēja mainīt, jo valdīja uzskats, ka vecāki bērnam to devuši kā dāvanu. Taču 50 okupācijas gados notikušas dažādas pārmaiņas. Tagad ir iespēja mainīt gan vārdu, gan uzvārdu, gan tautību. Latvijā to nosaka īpašs likums «Vārda, uzvārda un tautības ieraksta maiņas likums».

Vienlaikus ar dzimtsarakstu nodaļu sistēmas simto jubileju, savu piekto dzimšanas dienu svin Latvijas Dzimtsarakstu nodaļu darbinieku asociācija (DZINDA). Tā tika dibināta ar mērķi veicināt dzimtsarakstu nodaļu darbinieku savstarpējo sadarbību, pieredzes apmaiņu un profesionālo izaugsmi. Regulāri tiek organizēti semināri, jo profesijai ir īpatnības, tai jāapvieno sevī gan oratora, aktiera, gan psihologa un pedagoga īpašības. Dzimtsarakstu nodaļu darbinieki ikdienā saskaras ar cilvēku personīgās dzīves sfēru, tāpēc te vajadzīgas ne tikai zināšanas, bet arī takts, iekļūtība, kārtojot un risinot dažādas lietas.